

zajedno s priručnicima, pa i rječnicima pojedinih struka i naučnih grana biti važno vrelo za prikupljanje riječi i fraza, kojima se služi naš suvremeni čovjek. Dakako, važno je za stručnu i znanstvenu terminologiju postaviti neku granicu, kako rječnik ne bi zastranio u preveliku specijalnost. Ne će se stoga ispisivati građa iz sveučilišnih udžbenika, nego iz priručnika pojedinih nauka i struka za više razrede srednjih škola. U današnje doba ne može biti zanemaren ni sportski život, pa će i sportski i šahovski priručnici dati tom rječniku svoju osnovnu terminologiju. Za to će u prvom redu poslužiti izdanja različitih sportskih saveza i Šahovskog saveza Hrvatske, kojih sada već ima priličan broj.

Kao što se po iznesenom vidi, rad na rječniku suvremenoga književnog jezika vrlo je raznolik i opsežan, te zahtijeva i mnogo radnika, mnogo vremena i mnogo materijalnih sredstava. Ako se još uzme u obzir, da takav isti posao treba obaviti i na srpskoj strani u okviru novosadsko-beogradske redakcije, tada je jasno, da je bila korisna ideja, da taj posao organiziraju i izvedu naše dvije Matice. Poslije ispisivanja prelazi se na obrađivanje, pri čemu se računa i na stručnu pomoć leksikografskih odjela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i Srpske akademije nauka u Beogradu. Takav dakle rječnik ne može izraditi pojedinac, a ni organizirati obično izdavačko poduzeće bez financijske pomoći narodne vlasti. A narodna vlast je odmah u početku rada i na jednoj i na drugoj strani pomogla ovo nastojanje novčanom pomoći. Skladnom dakle suradnjom svih činilaca naša javnost može s pravom očekivati, da će u dogledno vrijeme dobiti u ruke zaista moderno izrađen rječnik suvremenoga hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, koji joj je već tako dugo potreban.

PROMJENA BROJEVA 2, 3 i 4

Josip Hamm

Glavni brojevi po svojem obliku i po svojoj tvorbi zauzimlju posebno mjesto u povijesti jezika i u gramatici. Da bi se to vidjelo, dovoljno je uzeti prvih deset brojeva, na kojima počiva naš dekadski sustav: *jedan - dva - tri - četiri - pet - šest - sedam - osam - devet - deset*. Svaki ima svoju posebnu osnovu, i svaki kao da je istesan od drugoga komada ili kao da ga je istesala druga ruka. Pritom su te razlike kod Slavena još donekle ublažene time, što su među sobom približili imena za 7 i 8 (*sedam, osam*) i 9 i 10 (*devet, deset*). Grci tu imaju *hepta, oktō, ennea, deka*, u latinskom je bilo *septem, octo, novem, decem*, u njemačkom je *sieben, acht, neun, zehn*, a u engleskom *seven, eight, nine, ten*. To dolazi odatle, što se u brojevima sačuvala velika starina i što je svaki broj već po tome, što je označivao određenu vrednotu, bio nekako svijet za sebe, samostalan i autonoman, s oštrim granicama, koje

su ga odvajale od susjednih viših i nižih vrednota. Zato među brojevima i nije dolazilo do jednačenja, koja bi zatirala te granice ili bilo što mijenjala u njihovoj osnovi, a ako je bilo kakvih izvođenja, ona su označavala samo posebne nijanse *unutar* tih vrednota. Tako je na pr. *jedinъ* još u staroslavenskom jeziku značio i »unus« i »unicus«, a kod nas se rascijepio u *jedъnъ* (*jedan, jedna, jedno*) »unus« i u *jedinъ* (*jedini, jedina, jedino*) »unicus«. Za ostale brojeve, ako se njima označavala cjelina, koja je mogla biti diferencirana i po rodu, stvoreni su posebni oblici na *-oje, -oro* (*dvoje* djece, *troje, četvoro* braće), koji su u množini imali sasvim normalne pridjevske oblike (*dvoji* svatovi, *troje* vile, *četvora* kola), a dali su također osnove, iz kojih su se izvodile brojne imenice na *-ica*, kojima se označuju muške glave, ispor. *dvojica* (t. j. Ivo i Franjo), *dvoje* (na pr. Ivo i Marica) i *dva* (na pr. *dva novčića*) ili *dvije* (na pr. Anica i Marica).

Ovakva razlikovanja nisu nastala samo zbog težnje za unutrašnjim diferenciranjem, premda je, nema sumnje, i ona kod toga imala svoga udjela. Ona su ujedno bila odraz potrebe, da se ovi brojevi lakše prilagode svojoj sredini i da se u njoj lakše dekliniraju.

Slavenski jezici, i s njima i naš jezik, idu u red takozvanih *sintetičkih* jezika, u kojima se gramatički odnosi po mogućnosti izriču jednom riječju. Oni se opiru analitičkom izražavanju, u kojem se osnovna riječ obično ne mijenja, a nosilac gramatičkih odnosa, i prema tome nosilac sintagme, postaje prijedlog ili član, kao što je to na pr. u različnim germanskim i romanskim jezicima. Međutim, tu u posljednje vrijeme kao da ima nekih izuzetaka, a jedan takav izuzetak čini se da je i naš lokativ jednine u deklinaciji imenica muškoga roda. To je padež, koji je nekoć mogao biti i samostalan, a danas dolazi samo s prijedlozima, i razlikuje se od dativa samo u naglasku (*kāmenu - kamènu, kōrāku - korāku, gōvoru - govōru, mjēsècu - mjesècu, oblāku - oblāku* i t. d.). Odatle nije trebalo mnogo, da se sâm prijedlog — bez kojega nije bilo lokativa — stane smatrati onim, što lokativ čini lokativom, i da se imenički oblik, koji je ionako imao dativne nastavke, i u naglasku izjednači s dativom. Tako je počelo dolaziti do toga, da se danas sve češće čuju oblici *u rječniku, u Ujésniku, u mjēsecu veljači, na kāmenu* mjesto starijega (i pravilnijega) *u rječníku, u Ujesníku, u mjesècu, na kamènu, na kestènu*, i t. d. Ovakav se lokativ time, što je usko vezan za prijedlog, sve više razvija u analitički padež, kod kojega je težište na prijedlogu, a ne na riječi, koja uz taj prijedlog stoji.

Ovo je trebalo reći, da bi se bolje razumjeli neki oblici, koji su se kod nas razvili i u upotrebi glavnih brojeva.

Već je rečeno, da su glavni brojevi u svojoj strukturi sačuvali veliku starinu. Ona po svojoj upotrebi upućuje na vremena, kada je čovjek uz *jedninu* (1) i *dvojinu* (za 2 i oba) razlikovao *dvije* množine, jednu manju ili *bližu* (za 3 i 4) i jednu veću ili *dalju* (za brojeve od 5 dalje). Ono, što mu

je bilo bliže — što je išlo u jedninu, u dvojninu ili u bližu množinu — on je označivao tako, da je brojeve kao pridjeve vezao za ono, što se njima označivalo. *Jedan, jedna, jedno* značilo je uvijek jedninu, *dva - dvije* i *oba - obje* uvijek dvojninu, a *tri* i *četiri* uvijek množinu, ali takvu »množinu«, koja je još bila pregledna, pa se riječ, koja je označivala tu množinu, mogla povezati s riječju, koja se brojila, jednako neposredno, kao što se i svaki drugi zamjениčki ili pridjevski atribut vezao za riječ, koju je pobliže označivao. Tako je došlo do toga, da su se brojevi od 1 do 4 osjećali kao pridjevi, dok su brojevi od 5 dalje kao jedinice daljega, višega reda bili imenice ili izrazi, kojima su se u jezgri nalazile imenice. Te su se imenice, doduše, također deklinirale (Rusi, Česi i Poljaci dekliniraju ih u manje ili više ograničenoj mjeri i danas), ali njihove sveze s riječima, koje su se brojile, nikada nisu mogle biti onako prisne i neposredne, kao što su bile sveze s atributskim oblicima brojeva 1—4.

Kod nas je u toku daljeg razvitka došlo do nekih formalnih promjena. Kod 3 i 4 nestalo je razlikovanja po rodu, i nestalo je razlikovanja između dvojine i bliže množine. U principu prevladali su oblici dvojine, ali se ipak lokativ izjednačio s dativom (dok je prije, u dvojini, bio jednak genitivu). Srednji rod se u nominativu i akuzativu sasvim izjednačio s muškim rodom. Na taj smo način od nekadašnjih oblika

<i>dvě</i>	<i>selě</i>	<i>tri</i>	<i>sela</i>
<i>dvoju</i>	<i>selu</i>	<i>treh</i>	<i>sel</i>
<i>dvěma</i>	<i>seloma</i>	<i>trem</i>	<i>selom</i>
<i>o dvoju</i>	<i>selu</i>	<i>o treh</i>	<i>selěh</i>

dobili današnje oblike:

<i>dva</i>	<i>sela</i>	<i>tri</i>	<i>sela</i>
<i>dvaju</i>	<i>sela</i>	<i>triju</i>	<i>sela</i>
<i>dvjema</i>	<i>selima</i>	<i>trima</i>	<i>selima</i>
<i>o dvjema</i>	<i>selima</i>	<i>o trima</i>	<i>selima.</i>

Poslije je dat. - instr. *dvjema* za muški i za srednji rod (prema *dvaju*, gdje je *a*, naslanjanjem na nom.-ak. *dva*, već bilo zamijenilo staro *o*) prešlo u *dvama*, pa Bogović ima *Eto čudne kobi, gdje dvama protivnicima ista sudbina u dio pade*, a Becić: *U njima dvama raslo je ujedno i njihovo prijateljstvo, prem su oba sasvim različne naravi i čudi bili. Dvjema je*, prema *dvije* i *dviju*, ostalo za oznaku ženskoga roda (Leskovar: *S onim dvjema suzama, što su orosile nježne cvijetke, koji odišu blagim mirisom*).

Kod zbirnih brojeva *dvoje, troje, četvoro* bilo je već od početka dosta neprilike: po tvorbi oni su pridjevi, i to — sudeći po *dvije* — složeni pridjevi, te su imali zamjениčku promjenu (*dvoje, dvojega, dvojemu*, koje je redukcijom dalo *dvojga, dvojmu*, ispor. kod J. Reljkovića *Brez tog dvojga*

zalud se tko trudi, ili kod I. Velikanovića *Po postavljenju ruku ili po ma-zanju krismom ili po obadvojmu zajedno*). Odatle se — uz *-ma* prema *-mu* u dativu — daljim stezanjem razvilo *dvoga*, *dvoma*, i prema tome *troga*, *četvorga*, *troma*, *čtvorma*. Sve se to pomalo nagomilalo u vrlo složen sistem, koji se počeo osjećati kao teret te se stao zamjenjivati konstrukcijama, u kojima se ispred broja meće prijedlog ili zamjenica, iza kojih onda broj može ostati nepromijenjen (u svojem osnovnom obliku). Tomić je još mogao napisati *Grofica Alica postade tako pouzdanica njih dvojega*, mi bismo danas rekli, da je postala pouzdanica *njih dvoje*. I kod Tresić-Pavičića nam se uz *prolazim* (*Prolazim između dvaju oprečnih skrajnih svjetova*) čini dovoljno ono *između*, pa bismo broj *dva* i riječi, koje se uza nj vežu, mogli ostaviti u nominativu-akuzativu. Ni u Kozarčevoj rečenici *Ono nešto, što se je za Lešićeva pripovijedanja između njih dvoga kretalo* nas danas ne bi smetalo da *njih dvoga* zamijenimo sa *njih dvoje*. I Kovačevićovo *Ja skočim trima koracima preko stuba u prvi kat i nahrupim na vrata* mi bismo radije promijenili u *ja skočim sa tri koraka* ili u *tri koraka*, a Nazorovo *Gacajući po moru četirma tankih, bijelih nogu* bilo bi nam nekako također bliže, da tamo mjesto *četirma tankih, bijelih nogu* piše *sa četiri* ili *na četiri tanke, bijele noge*. Nama ove deklinacije postaju sve više strane, i mi ih, gdje god možemo, zamjenjujemo prijedloškim konstrukcijama i konstrukcijama, u kojima broj i riječi, koje se za nj vežu, mogu ostati bez promjene. Bitno je, da sintagma bude jasna i da se težište onda, kada se broj ne sklanja, nalazi na pomoćnom dijelu *ispred* broja.

Tu, međutim, u posljednje vrijeme dolazi do nekih anomalija, koje odu-daraju od naše jezične prakse i ne idu u dobar štokavski, književni govor. U našim novinama, uzmimo na pr. »Vjesnik« od 29. rujna, može se čitati *kako su se sporazumjeli predstavnici dviju vlada*, i to je dobro, iako bi bolje bilo, da su se sporazumjeli *predstavnici obiju vlada*, no nešto prije toga na istoj strani piše, da su prethodni sporazum o tome *još u ožujku ove godine potpisali predstavnici dvije vlade*, pa nešto dalje, da su se nedavno u *Daranu* (*Arabija*) *sastali šefovi tri arapske zemlje, da je razvoj ove dvije zemlje* (misli se Alžir i Maroko) *ozbiljno doveden u pitanje*, ili (u broju od 30. rujna) *prisustvo tri iste glavne ličnosti... u sadašnjoj izbornoj kampanji*, (u broju od 1. listopada) *doći će do eksplozije još tri atomske bombe*, i t. d. Svagdje bismo tu očekivali *dviju* (ili *obiju*) *vlada*, *triju arapskih zemalja*, *ovih dviju zemalja*, *prisutnost istih triju ličnosti* (ili *iste trojice kandidata*), *eksplozija još triju atomskih bomba* i t. d. - i upotreba ovih genitiva nimalo nas ne bi smetala, a ne bi smetala ni druge, dok i »Politika«, na pr. od 30. IX., ima *rekao je da je ovim aktom uklonjena jedna od prepreka za normalan i obostrani razvoj odnosa između dweju zemalja*. Odakle onda ovo kršenje jednoga od osnovnih pravila naše kongruencije u našim novinama? Prof. Hraste u svojoj gramatici (2. izd., str. 101.) kaže, da se brojevi

2, 3, 4 »u istočnim krajevima ne mijenjaju ni onda, kad uz njih nije prijedlog«. Vidjelo se (po primjeru iz »Politike«, a tako nije mislio ni autor), da to ne treba shvatiti doslovno. I M. Stevanović, doduše, kaže u svojoj gramatici (str. 194.), da se ovi brojevi najčešće upotrebljavaju u nepromjenljivom obliku, — ali onda, kada ispred njih stoji prijedlog, *ili kada im se padež i bez takve oznake može razumjeti* (podvl. moje), a to znači, da im u prvom redu sintagmatska funkcija mora biti jasna. U tome se sa Stevanovićem treba složiti, samo treba također naglasiti, da ima i nekih razlika između jezičnog osjećanja kod nas i jezičnog osjećanja kruga, za koji je svoju gramatiku pisao prof. Stevanović. Nas na pr. ne smeta nepromijenjeni broj u rečenici *Tomo je postao vrijedan i skrban seljak, muž, otac dvoje djece* (Dončević). Ne smeta nas, ako ćemo pravo, ni *Na svršetku ove tri nedjelje*, ali nas smeta *Djelovanje ta dva lijeka bilo je jako*, i smeta nas *Na grobovima ona dva junačka druga*. U prvom slučaju napisali bismo *djelovanje tih dvaju lijekova*, a u drugom grobovi *one dvojice junačkih drugova* ili *onih dvaju junačkih drugova*. Tako bismo i Stevanovićevo *Setio se svoja dva prijatelja* promijenili u *Sjetio se svojih dvaju prijatelja*. A zašto? Zašto nas tu jedno smeta, a drugo ne smeta? — Zato, što je u prva dva slučaja sintagmatska veza jasna, a u ostalima nije. Zbirni brojevi vladaju se prema riječima, koje se njima broje, kao imenice (*djece* je samo formalno genitiv jednine, u stvari to je genitiv množine), a »na svršetku« je izvedeni prijedloško-priloški izraz, iza kojega i broj i ono, što se njime broji, mogu ostati bez promjene. — Kod ostalih primjera takve sveze nema. Oni se harmonijski ne uklapaju u rečenični niz, i zato nas ovakva njihova —krnja, okrnjena — upotreba u rečenici smeta.

Maretić je (u Gramat. i stilist. 2, str. 189.—190.) sveze tipa *obrazi četiri jevanđelista, iz hrisovulje oba brata* kod Vuka Stefanovića Karadžića tumačio kao akuzative. Mi tu, međutim, ne osjećamo akuzativ, nego obično pripadanje, i zato bismo po svojem osjećanju ove primjere promijenili u *obrazi četiriju* (ili *četvorice*) *evanđelista* i *iz hrisovulje obojice braće*.

To, što se u istočnim stranama manje osjeća potreba za deklinacijom glavnih brojeva, tumači se obično time, što se u nekim istočnoštokavskim govorima uopće pokolebao osjećaj za razlikovanje padeža, pa je to kao neko pokrajinsko obilježje moglo ući i u književnost. Slično je i s infinitivom, kojega je također ondje gotovo nestalo, a kod nas se još dobro osjeća i često upotrebljava. To su pojedinačne pojave, koje su našim istočnoštokavskim govorima zajedničke sa sličnim pojavama u drugim balkanskim jezicima. No treba odmah istaći, da se — možda upravo zato — u nekim beogradskim listovima više pazi na pravilnu upotrebu brojeva nego u našim novinama (ispor. samo upotrebu za oblike *oba, obje* i za brojne imenice u »Politici« 1. X.: *oba premijera su se složila, naimenovanje jedne komisije od trojice nezavisnih stručnjaka, ili on je, na kraju, istakao da su obe zemlje prirodni*

partneri, iako, naravno, ima i primjera, kao što su (razgovori) o *Saru*, i *drugim problemima koji interesuju dve zemlje*, i sl.). Posljednji je primjer uzet iz izvještaja AFP iz Pariza, pa se još može razumjeti, da je francusko *les deux* (Francuzi nemaju posebne riječi za *oba*, *obadva*) najkraćim putem prevedeno sa *dve* (*dvije*, mjesto sa *obe*, *obje*). Neshvatljivo je međutim, da se ovakvo pisanje iz t. zv. diplomatskoga jezika sve više širi, pa se čuje i u emisijama beogradskoga radija, a prodire, kao što se vidjelo, zajedno sa šturim nesklanjanjem nekih brojeva i u dnevnu štampu. Lingvist protiv takve pojave ne bi mogao imati ništa, kada bi se u narodu zaista tako govorilo. U prošlosti se kadšto događalo, da su knjige propisivale jedno, a narod je govorio drugo, i lingvist je u takvim slučajevima uvijek stajao na strani naroda. No tko kod nas govori *šefovi tri arapske zemlje*, *predstavnici dvije vlade*, *eksplozija tri atomske bombe* i t. d.? A kada se tako u književnom jeziku ne govori, ne treba tako ni pisati.

O MJESTU ENKLITIKE U NEZAVISNOJ REČENICI

Veljko Gortan

U našem se jeziku enklitika najčešće nalazi na drugom mjestu u rečenici kao najmanje istaknutom. To je mjesto imala i u indoevropskom prajeziku. U nezavisnoj rečenici može ona stajati i na drugom kojem mjestu, ali ne na svakom. O tome će biti govora u ovom članku.

Kako se u govoru enklitika kao nenaglašena riječ usko povezuje s prethodnom riječi, tako da zajedno s njom stvara akcenatsku cjelinu, nužno slijedi, da ne može stajati neposredno iza govorne stanke. U prvom redu nije joj mjesto iza onih govornih stanki, koje su jače istaknute i koje se u pismu označuju interpunkcijom. To je tako očito, da na griješke takve vrste nailazimo vrlo rijetko. Enklitici, nadalje, ne će biti mjesto ni iza zagrada, jer su riječi u zagradama nekako odvojene od rečenične cjeline, pa se ispred njih jednako kao i iza njih osjeća kraća govorna stanka. Zato nije dobro složena rečenica: *Čitanje novina (naših i stranih) se nastavilo i dalje*. Enklitici se tu je mjesto ili, prema općem pravilu, iza prve riječi u rečenici (*Čitanje*) ili iza prve riječi u drugoj sadržajnoj cjelini (*nastavilo*). Zbog istog razloga u rečenici: *Agent (lat. agens) je oznaka za posrednika* treba enklitiku je premjestiti iza riječi *oznaka*. Ne će biti dobro povezivati enklitiku ni s izrazima iz stranih jezika, pogotovu ako se sastoje od više riječi, jer se i iza njih u govoru primjećuje omanja stanka. Zato u rečenici: *Pars pro toto je vrsta sinegdohe* enklitika je nije na pravom mjestu, nego je treba premjestiti iza prve riječi (*vrsta*) u slijedećoj govornoj cjelini. Isto tako u rečenici: *Chacun à son goût je poznata francuska poslovice* enklitici je bit će mjesto iza ri-